

OGLAS

Zakona o pravici / izborima, izbori i spoznajna zajednica za Sabor
održati izbore komunala za izbor narodnih zastupnika u Republiku Hrvatsku
Sabor narodni kotar ZAGREB-TRNJE - I, službeno, 06. 11.

Zborovi birača

Sabor narodni kotar ZAGREB-TRNJE - I, za izbor narodnih zastupnika
u Republiku Hrvatsku, službeno, 06. 11.

Sveučeničarstvo / Sveučilište		Učeničarstvo / Mještanstvo	
Prezime i Ime	Broj	Prezime i Ime	Broj
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...
...	...	...	...

ZAGREB-TRNJE - I, za izbor narodnih zastupnika
u Republiku Hrvatsku, službeno, 06. 11.
1958. broj 1-1958

predsjednik
Mihailo Bojanik, v. r.

Član
Zupanić, v. r.

SEYMOUR, RICHARD

**Teritorijalna logika
kapitalističke države**

POZIV NA ZBOR BIRAČA U GORNJOGRADSKOJ ULICI

SEYMOUR, RICHARD

Teritorijalna logika kapitalističke države

192

Društveni pokreti od trga Tahrir do Trga slobode (*Liberty Square*) na različite su načine postavili pitanje prostora i političkog autoriteta.

Ipak, moguće je da postoji pristranost u pristupanju ovom pitanju uglavnom na razini međunarodnih ili transnacionalnih aktivnosti, bilo u formi “globalizacije” ili imperijalizma. Nekako vjerujem da vas to što regionalne prostorne strategije novih laburista jednostavno nisu bile toliko zanimljive kao strategija “Green Zone” Bushove administracije u Iraku zabrinjava koliko i mene.

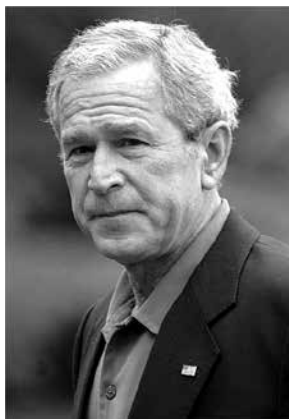
Posve je prirodno da je u prošlom desetljeću “prostorni obrat” socijalne teorije bio ponajviše vezan uz pitanje imperijalizma. Ne možemo reći kako je jedini povod tomu činjenica da se na inženjerski korpus američke vojske u gradnji idiličnih postrojenja, stalnih vojnih baza i zidova razgraničenja moglo naići u Iraku. Potonji su već i sami po sebi zanimljivi tipovi prostorne aktivnosti. Razlog je sljedeći: kada država projicira politički autoritet izvan vlastitog suverenog, omeđenog teritorija i kreće u provođenje zadaće organiziranja političkog prostora druge države, varljiva prirodnost i očiglednost odnosa između prostora i političke vlasti nužno postaje predmetom problematiziranja. Teritorijalna vlast poprilično nalikuje onome što i jest: izmišljotina, proizvod, višeslojna težnja ka prisili, kulturalni rat, politička organizacija, ekonomska strategija, materijalni poticaji, simbolička organizacija, izgradnja, rekonstrukcija i pomicanje unutarnjih granica i tako dalje. Odjednom metode pomoću kojih smo i sami podčinjeni postaju vidljive. Odjednom imamo priliku vidjeti kako je sve konstruirano: ne zovemo to uzalud “izgradnjom države”. Derek Gregory pokazao nam je kako puno toga možemo naučiti na primjeru gradova koje je oskvrnuo imperij.

Državni teritorij kao društveni odnos

Budimo poštenu, stvari nisu tako jednostrane kakvima ih prikazujem. Nedvojbeno stoji kako je tijekom “urbanizacijskog” buma šezdesetih i sedamdesetih zanimanje za ustrojstvo gradova, gradskih općina, županija i regija bilo znatnije. Kao teoretičari društva, Henri Lefebvre i njegov učenik Manuel Castells preuzeli su vodstvo, dovodeći u pitanje usađene pretpostavke čikaške škole “urbane teorije” i dijelom odgovarajući na *žakerije* 1968.

te na program urbane racionalizacije francuske države. Svaki od njih razumio je na drukčiji način – Lefebvre kao marksist-humanist, Castells kao altiserijanac – kako je ideologija “urbanizma” koja se pojavila u vrijeme kada je podjela na urbano i ruralno u bitnome odumirala – simptomatična te kako je s gradom u njegovoj staroj formi određenog tipa izolirane košnice trgovine i kulture – svršeno. Ta je ideologija skretala pažnju na određene realne dugoročne trendove, blisko povezane uz državu i njezine funkcije alokacije proizvodnih jedinica te osiguravanja uvjeta za kolektivno konzumiranje (stanovanja, zdravstva, obrazovanja, gradske rasvjete, odvoza smeća itd.) te u proširenom smislu omogućivanja reprodukcije radne snage. No, pojašnjenje ovih pitanja zamagljeno je stavljanjem u uporabu objekta “urbano”, kojem je manjkala točna definicija. “Urbano” je shvaćeno kao ono što se referira na set društvenih neprilika, političkih antagonizama itd. unutar i između definitivno društvenih klasa i interesa, koje je iziskivalo sofisticiraniju društveno-prostornu analizu kako bi se izašlo na kraj sa skalaranom reorganizacijom koja je kao strateška baza za produkciju bila globalna i nije utjecala samo na metropolitansko područje, već i na status nacionalnih država. Takav tip analize, mjestimice nabujao poststrukturalističkim aditivima, godinama je bio održavan od ljudi poput Neila Brennera, Davida Harveyja, Ire Katznelsona i Mikea Davisa. U posljednjih nekoliko godina ti su radovi nedvojbeno dobili na važnosti. Primjerice, iako se *Right to the City (Pravo na grad)* Davida Harveyja samo nastavlja na njegovu dugoročnu istraživačku agendu, nakon pokreta *Occupy* doima se vrlo u duhu vremena.

Ipak, ima određene logike u fokusiranju na imperijalističku osovinu budući da nas naglasak na međudržavnim odnosima i antagonizmima prisiljava da u obzir uzmemo državni teritorij ne kao prostornu zadatost, već kao društveni odnos. Ono što u još jednom od svojih iznimno dugih, prijekornih, slušaj-i-čini-kao-što-ti-je-rečeno postova želim učiniti jest pokušati objasniti ponešto o kapitalističkoj državi i njezinoj prostornoj logici. Započinjem na međudržavnom nivou, prelazeći preko nekih pitanja koja je nabacio imperijalizam, prodirući potom do nacionalnih država i njihova upravljanja prostorom. Ako dopuštate, započeo bih s “novim imperijalizmom”.

George W. Bush

Novi imperijalizam

Teorije koje kao temelj argumentacije postavljaju “novi imperijalizam” okreću se oko sjecišta dviju logika moći, konceptualno odvojenih iako neodvojivo isprepletenih u praksi. Prema Davidu Harveyju i Giovanniju Arrighiju, te su logike kapitalistička i teritorijalna logika (svjestan sam da se Alex Callinicos također ravna prema ovoj tendenciji, no njegovu dihotomiju doživljavam pomalo drukčije, kao fokusiranu na relativnu autonomiju geopolitičke od ekonomske logike). Harvey svakoj od ovih logika moći pripisuje specifičan tip prostorne organizacije. Tako je teritorijalna logika – logika država, čija se moć temelji na upravljanju određenim teritorijem i “kapacitetom da mobilizira ljudske i prirodne resurse”. Kapitalistička logika moći proizvodi kapilarne tokove akumulacije kapitala koji protječu “preko beskonačnog prostora ili kroza nj, prema teritorijalnim entitetima ili dalje od njih”.

Lefebvreov je utjecaj uvelike prisutan u ovim promišljanjima, osobito kod Harveyja. Prema Lefebvru, odnos između države i prostora mora se konstituirati uzduž više osi. Kao prvo, on govori o proizvodnji samog državnog prostora, državnog teritorija koji nosi oznake ljudskih generacija, klasa, političkih snaga itd. Naravno, kapitalistička država ni u kojem smislu ne *koincidira* s nacijom – no, kao što ćemo vidjeti, to je nebitno. Kapitalističke države organiziraju svoj teritorij kao nacionalni prostor. Nadalje, država unutar teritorija konstituira matricu institucionalnih prostora koji odgovaraju društvenoj podjeli rada te imperativima političke dominacije. Svaki od ovih prostora, od općine preko poštanskog ureda do policijske postaje, kondenzira sustav društvenih očekivanja i odgovora koji postaju toliko “prirodni” i “očiti” da ih se nikada ne artikulira. Treće, država sastavlja “mentalni” ili imaginarni prostor, skup reprezentacija kroz koje ljudi žive svoj odnos prema narodu-naciji, državi i teritoriju.

Prema Lefebvru, prostornost države stalno dolazi u sukob s “prethodno postojećim ekonomskim prostorom na koji nailazi”, “spontanim polovima rasta, povijesnim gradovima, komercijaliziranim djelićima prostora koji se prodaju ‘na veliko’”:

“Usred kaosa odnosa među pojedincima, grupama, klasnim frakcijama i klasama, država teži nametnuti

SEYMOUR, RICHARD
Teritorijalna logika kapitalističke države

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2013.

- 01 Vidi: Lefebvre, "Space and State", u Neil Brenner i Bob Jessop, *State-Space: A Reader*, Blackwell, 2002
- 02 Ovo znači točno ono što mislite da znači.

vlastitu racionalnost koja kao svoj privilegirani instrument uzima prostor. Ekonomiju se tako nanovo modelira u prostornim terminima – tokovima (energije, sirovina, radne snage, gotovih dobara, trgovinskih obrazaca itd.) i udjelima (u zlatu ili kapitalu, ulaganjima, strojevima, tehnologijama, stabilnim klasterima različitih radnih mjesta itd). Država teži kontrolirati tokove i udjele, osiguravajući njihovu koordinaciju. Tijekom odvijanja trostrukog procesa (*rasta* – tj. ekspanzije proizvodnih snaga – *urbanizacije* ili formacije masivnih proizvodnih i potrošačkih jedinica i *spacijalizacije*) dolazi do kvalitativnog skoka: nastanka državnog načina proizvodnje (SMP – *state mode of production* – *mode de production étatique*). Artikulacija odnosa između SMP-a i države na taj način postaje presudna. Razlikuje se od artikulacije odnosa između prijašnjih načina proizvodnje (uključujući i kapitalizam) i metoda kojima su oni zauzeli prirodni prostor (uključujući i modificiranje istog kroz društvene prakse). Nešto novo pojavljuje se u civilnom i političkom društvu, u proizvodnji i u državnim institucijama. Tomu se mora dati ime i to se mora konceptualizirati. Tvrdimo kako je ta racionalizacija i socijalizacija društva poprimila specifičnu formu koja se može označiti terminima 'politiziranje', 'etatizam'.⁰¹

Usudio bih se reći kako je koncept "državnog načina proizvodnje" teorijski ekstravagantan, rastežući koncept načina proizvodnje preko točke pucanja, no poticaj za ovo je jasan – postoje dvije prostorne logike moći: jedna spontana, slučajna, tržišna i kapitalistička koja dolazi "odozdo", druga planska, uređena, racionalizirana, nekapitalistička koja dolazi "odozgo".

Jednako tako, dio inspiracije za ovu distinkciju možemo pronaći i u radu geografa G. Williama Skinnera, koji je zasigurno utjecao na Arrighija, te u radu sociologa Charlesa Tillyja, koji je ekstrapolirao na Skinnerovim zaključcima. U važnoj knjizi *Coercion, Capital and European States 900 – 1900 (Prisila, kapital i europske države 900 – 1900)*, Tilly piše:

"G. William Skinner oslikava geografiju društva kasne imperijalne Kine kao sjecišta dvaju setova hijerarhija središnjeg mjesta (*central-place hierarchies*)... Prvi, konstruiran uglavnom odozdo prema gore, izniknuo je iz razmjene; njegove preklapajuće jedinice

sastojale su se od sve većih tržišnih prostora centriranih oko rastućih mjesta i gradova. Drugi, nametnut uglavnom od vrha prema dolje, rezultat je imperijalne kontrole; njegove ugniježdene jedinice sačinjavale su hijerarhiju administrativnih jurisdikcija. Sve do razine *hsiena* ili pokrajine, svaki je grad imao svoje mjesto u tržišnoj, kao i administrativnoj hijerarhiji. Ispod te razine, čak je i moćno Kinesko Carstvo vladalo indirektno, preko svoga plemstva. U sustavu organiziranom odozgo prema dolje nalazimo prostornu logiku prisile. U sustavu organiziranom odozdo prema gore, prostorna logika je ona kapitala. Manifestaciji dviju hijerarhija sličnih navedenima opetovano smo svjedočili tijekom neravnopravnog susreta između europskih država i gradova."

Ponovno se doima kao da je prostorna logika kapitala istovjetna prostornoj logici tržišta – spontani sustav tokova koji se kreće "odozdo prema gore", dok je prostorna logika države racionaliziranje, uređivanje, prisila, "odozgo prema dolje". Dvije prostorne logike, dvije vrste moći, svaka toliko posebna da se, barem kod Lefebvrea, državni tip moći uzdiže čak i do razine bivanja načinom proizvodnje.

Barem na površini, ovdje nailazimo na topografske sličnosti s diptihom teritorijalizacija – deteritorijalizacija Deleuzea i Guattarija. S jedne strane stoje edipizirane teritorijalizacije poput nacije, crkve, familije itd. koje se nameću hijerarhijski, odozgo prema dolje. One su bile dominantne u feudalnom razdoblju. S druge strane, "deteritorijalizirani" tokovi kapitala, koji slijede logiku uvelike sličnu onoj slobodnostrujeće želje, razaraju edipalizirane teritorijalizacije. Kapitalistička logika izdiže se na sjecištu dvaju razvoja, dvaju dekodiranih tokova – rada, u formi slobodnog radnika, i proizvodnje, u formi novca-kapitala. I tako te dvojne logike teritorijalizacije političkog autoriteta i deteritorijalizacije kapitala, iako karnalno isprepletene⁰², vuku svaka na svoju stranu i bore se jedna protiv druge. Ovo je čest prizor u društvenoj teoriji.

Brennerova kritika

Moja zadržka po pitanju teorije "novog imperijalizma" isprva se sastojala od krnjeg i pomalo filistarskog dojma

Henri Lefebvre

kako jednostavno nisam “razumio” naizgled pretjerani naglasak koji je stavljen na prostor. Bob Jessop prije jednog je desetljeća ukazao na to da je okret prema “globalizaciji” kao krovnom konceptu društvene teorije proizveo naglašen “prostorni” zaokret koji je odavno valjalo ponovno razmotriti, ako ne i revidirati. Konkretnije, nisam razumio naglasak na *teritorijalnom* kao pogonskoj sili koja je logički različita od kapitalističke moći. Činilo mi se kako je teritorijalni prostor samo još jedan aspekt ili moment u razvoju konkretnih društvenih formacija unutar kojih se način proizvodnje ukorijenio, samo još jedan od aspekata koje je način proizvodnje ustrojio. Je li moguće da on konstituiraju logiku moći različitu od kapitalističke moći, ali njoj ekvivalentnu?

Kritika Harveyjeve teorije “novog imperijalizma” Roberta Brennera usredotočuje se na ovaj problem. Kapitalistička logika moći, kaže Brenner, jasna je. Postoji set imperativa (proizvodnja za profit, smanjenje troškova itd.) i set mehanizama (unutarkapitalističko nadmetanje, određivanje cijena itd.) prema kojima se ovi imperativi provode. Osim toga, postoji i jak empirijski temelj za njezino postojanje. No, teritorijalna logika moći, državna logika, uopće nije jasna. Čini se kako iza te logike stoji tek nejasan set odredbi; nikakvi jasni imperativi ili *raison d'être* je ne pogone, kao i malo toga empirijski utemeljenog. U onoj mjeri u kojoj državni planeri pronalaze interes u obrani teritorija, povećanju svojeg ekstrateritorijalnog dominija itd. nije jasno kako se to razlikuje od kapitalističkih interesa. Brenner se pri objašnjavanju toga čvrsto drži “homeostatskog” modela kapitalističke države. Budući da se funkcioniranje države i njeno bogatstvo deriviraju iz kapitalističkog rasta, njezini upravljači težit će ponašanju u skladu s kapitalističkim imperativima. Brenner također tvrdi kako je to zapravo, neovisno o njegovu konceptualnom aparatu, pristup kojim se Harvey služi kada objašnjava konkretne imperijalističke postupke.

Usprkos vlastitim dvojabama po pitanju teorija “novog imperijalizma”, ne mogu bezrezervno pristati na ovu kritiku. Iako Brenner pogađa ono što i sam vidim kao realan problem teorija “novog imperijalizma”, njegova kritika nosi sa sobom i set pretpostavki koje ne dijelim. Brenner tvrdi kako postoji “racionalna jezgra” Harveyjeve teorije koja se manifestira u težnji da objasni očitu disjunkciju između onoga što bi moglo biti u interesu kapitalističke klase i poteza koje provodi država

Bob Jessop

(ratova itd.). Umjesto “dviju logika”, Brenner stavlja točku oslonca svog objašnjenja ovog rascjepa na disfunkcionalan odnos između državne forme (nacionalne države) i kapitalističkih imperativa (koji konstantno preokračuju nacionalne granice). Prema Brenneru, svjetski sistem uređen na više manjih suverenih država povijesna je činjenica do koje je došlo u kontekstu feudalizma, ne kapitalizma; njezin opstanak nije esencijalan kapitalizmu. Kapitalizam je transformirao postojeće teritorijalne države u kapitalističke države bez da je uistinu promijenio višedržavni karakter svjetskog sistema. Ovom argumentu pristupa se s podosta povijesne dubine i detalja u djelu Bennoa Teschkea *The Myth of 1648*. Svjetska država, tvrdi Brenner, bila bi daleko funkcionalnija po kapitalistički rast od nacionalne države budući da nacionalne države internacionalizacijom kapitala ne mogu implementirati strategije potrebne za razrješavanje međunarodnih zastoja u proizvodnji ili poduzeti mjere prilagodbe ne bi li, uz nužan stupanj koordinacije, prevladale globalne neuravnoteženosti. Iako se ovime vjerojatno može objasniti opća tendencija država da ulaze u međusobne iracionalne konflikte i njihov neuspjeh u koordiniranju racionalne politike kao odgovora na kapitalističku krizu, problem s kojim se susrećemo izostanak je objašnjenja načina na koji se kapitalistička država pod određenom upravom može naći u situaciji da slijedi politike koje su naizgled u diskrepanciji s eventualnim pokušajima da se na nacionalnoj razini prevlada takve neravnoteže, razriješi krizu proizvodnje i tako dalje.

Nedostaci mehanicističkog i ekspresivnog modela kauzalnosti

Mislim kako bi bilo bolje započeti odgovor na to pitanje činjenicom da, jednako kao što postoje mnoge države, ne postoji jedan ili opći kapitalistički interes, već je uvijek u pitanju više kapitalâ, nacionalno konstituiranih i konstitutivno razdijeljenih u frakcije, s hijerarhijom moći među sobom. Hegemonijska frakcija jest ona koja vodi ostale i dominira državom u svakom trenutku. No čak i tada, ne postoji apsolutna suglasnost oko interesa ili strategija unutar pojedine frakcije – *hedge* fondovi, primjerice, mogu se razlikovati od investicijskih banaka kada je u pitanju najučinkovitija metoda napada na soci-

jalno osiguranje. Što je više odredbi u igri, to podjele postaju složenije, a njihovo razrješenje ovisi o političkom i ideološkom vodstvu. Umjesto da pretpostavimo homeostatski model državnog djelovanja prema kojem kapitalistički interesi imaju regulatorni učinak širokog dosega na državnu moć, ovakav pristup vraća problem unatrag, na teren političke prakse, sa svim njezinim pretpostavljenim disfunkcijama. A Brennerovo objašnjenje uzroka koji su doveli do rata u Iraku zapravo ukazuje na ovu gramscijansku problematiku.

Muče me i druge stvari. Smatram kako prikaz razloga zbog kojih su kapitalističke države determinirane kapitalističkom a ne teritorijalnom logikom pretpostavlja neprikladan *mehanicistički* model kauzalnosti. Radi se o kritici koju se može uputiti i drugim političkim marksistima, poput Teschkea i Lachera, a po mome sudu, i teoretičarima poput Freda Blocka koji također upošljavaju homeostatski model odnosa između države i kapitala. Zanimljivo kako do istih zaključaka kada je u pitanju kontingentna priroda državnog sistema dolaze i oni koji upotrebljavaju *ekspresivni* model kauzalnosti. Kritički teorijski impuls škole derivacije države, koja započinje u Zapadnoj Njemačkoj no svoj vrhunac doseže u anglofonom svijetu ljevice preko radova Johna Hollowaya, Wenera Bonefelda i drugih, tretiranje je države kao fetišizirane forme kapitalnog odnosa. Pod utjecajem Evgenyja Pashukanisa, potonji su mislili kako homologno njegovu izvođenju pravne forme iz robne forme mogu derivirati državnu formu iz kapitalističke. Uzevši to u obzir, najvažnija stvar kada je državna forma u pitanju bio je način na koji je ona na općoj razini kondenzirala kapitalni odnos ne bi li otklonila deficijencije i disfunkcije u krugovima proizvodnje i razmjene, postajući time, u određenom smislu, idealni kapitalist. Budući da je kapitalistički način proizvodnje svojim obujmom svjetski rasprostranjen, nije postojao valjan razlog da državni sistem preuzme formu nacionalnih država. Prema tome, Claudia von Braunmühl u eseju o nacionalnoj državi u Hollowayevu i Picciottovu seminalnom djelu *Država i kapital (State and Capital)* tvrdi kako je ta predstrukturacija državnog sistema djelovanjem feudalnih odnosa kapitalizmu bila nametnuta. Sistemski oportunitizam kapitalizma dopustio mu je da zauzme međunarodni sistem država i transformira ga, no za sistem kao takav nije nužan. Postoje iznimno zanimljivi aspekti korištenja ovoga pristupa kojima ću se nakna-

Fred Block

dno vratiti, a pristup derivacije države proizveo je i neke bogate, indikativne analize. No, da parafraziram Bernarda Shawa, on je u tom pogledu kao knjižnica: sjajno mjesto otkud se može posuditi, no koje valja izbjegavati pod svaku cijenu.

Nisam uvjeren kako je postojanje više država pod dominacijom kapitalističkog načina proizvodnje tek povijesno nasljeđe kontingentno kapitalizmu koje bi se u načelu moglo nadići. Inzistiram na tome da se ne radi o padu u prešutni funkcionalizam, prema kojemu ono što postoji pod kapitalizmom zasigurno postoji za dobrobit kapitalizma. Očigledno je kako su suverene, teritorijalne države prethodile kapitalizmu i nametnule strukturirajući efekt na kapitalistički svjetski poredak koji se netom bio pojavio. Ne čini mi se mogućim da kapitalizam može pružiti materijalnu bazu za išta drugo osim višedržavnog sistema. A doima se i kako bi tvrdnja da je višedržavni sistem tek historijsko nasljeđe i ništa više predstavljala pokušaj da se odagna umjesto objasni problematika odnosa između višestrukih, skalarnih i prostornih razina političke organizacije i kapitalističkog načina proizvodnje. Razvoj kapitalizma kao da podrazumijeva konkretan tip teritorijalizacije političke moći te vrijedi pokušati razumjeti zašto je tomu tako. Ne mislim da nam mehanicistički, kao ni ekspresivni modeli kauzalnosti mogu pri tome dobro poslužiti, a nešto kasnije ću ukazati i na važnost Althusserove ideje o *strukturnoj* kauzalnosti.

Kapitalizam i nacionalna država

Od čega se sastoji teritorijalizacija političke moći? Najjednostavnije rečeno, teritorijalnost predstavlja raspolaganje konkretnim ograničenim prostorom kao temeljem za ostvarivanje nekog konkretnog društvenog ishoda. Crkva, policijska postaja, škola... Sve su te institucije, između ostalog, omeđena mjesta unutar kojih se provodi određen tip društvene organizacije, spremnici za pojedine skupove društvenih odnosa. Teritorijaliziranje političke moći, dakle, nije ništa drugo doli proces vezivanja političke vlasti uz određen prostor na kojem se ciljevi politički dominantne, vladajuće klase mogu postići.

Po čemu je teritorijalnost kapitalističke države karakteristična? Mogli bismo započeti s problemom suve-

reniteta. U međunarodnom sustavu je moderna država suverena sila u mjeri u kojoj ne samo da uživa monopol na legitimno nasilje i politički autoritet unutar svojih teritorijalnih granica, već također zahtijeva priznanje ekskluzivnog prava unutar tog teritorija od strane drugih država. U zamjenu, drugim državama priznaje isto ekskluzivno pravo. Koliko mi je poznato, ovakav pojam suvereniteta ima svoje korijene u feudalnim imovinskim odnosima, u apsolutističkim državama organiziranim na temelju kraljevanja, patrilinarnog podrijetla i osobne vladavine (*personal rule*). Pod pojmom suvereniteta podrazumijevamo apsolutno pravo kraljeva i kneževa na raspolaganje svojim teritorijem i stanovništvom koje se na njemu nalazi, određujući mu vjeru i zapovijedajući njime onako kako su smatrali prikladnim. Međutim, suverenitet u kapitalizmu poprima poseban oblik koji je poprilično različit od onoga feudalnih država: to je *suverenitet naroda-nacije* umjesto kralja kao božje inkarnacije.

Time se raspravu s međudržavnih odnosa preusmjerava na društvene odnose općenito; kapitalistička država nije tek teritorijalna država, već *nacionalna* teritorijalna država. Prostor koji moderna država organizira, mapira i pokušava dovesti pod mrežu razumljivosti jest *nacionalni* prostor. No, kao što sam već spomenuo, država se ne podudara strogo s nacijom. Mnoge su države, poput Ujedinjenog Kraljevstva, multinacionalne, a mnogi narodi nemaju državu. Kao što ni državne ovlasti nisu tek zadržane granicama unutar kojih neka država prakticira suverenost: jedan od učinaka internacionalizacije kapitala jest internacionalizacija kapitalističkih država. No ipak, kapitalistička država samu sebe izričito identificira kao nacionalnu državu i ne može biti ravnodušna prema nacijama. U nekim ih slučajevima potiskuje, dok ih u nekim drugim slučajevima organizira u multinacionalni teritorij, reproducirajući nacionalne prostore kroz svoju distribuciju i skalarnu organizaciju mjesta vlasti kao dio logike političke dominacije, istovremeno gradeći superiornu nacionalnost kao dio simboličke organizacije teritorija kojim vlada. Dakle, logika državnosti ne može izbjeći nacionalnost, i teritorij države uvijek je nacionalan.

Jedna od strategija koju se koristi za objašnjavanje odnosa između nacionalne države i kapitala jest da se razvoj nacionalne države dovede u vezu sa zahtjevima jedinstvenog tržišta. Kao što je to Fernand Braudel iznio:

“Nacionalna ekonomija je politički prostor, transformiran od strane države kao rezultat potreba i inovacija u ekonomskom životu u koherentan, jedinstven ekonomski prostor čije kombinirane aktivnosti mogu ići u istom smjeru. Taj je podvig samo Engleska uspjela ostvariti tako rano. Kada uzimamo Englesku kao primjer, pojam revolucije često se ponavlja: agrikulturne, političke, financijske i industrijske revolucije. Ovom popisu valja dodati – koje joj god ime poželjeli odabrati – revoluciju koja je stvorila englesko nacionalno tržište.”⁰³

Na prvi pogled, ovime bi se mogao objasniti odnos između širenja kapitalizma i pomaka od rascjepkanih političkih jedinica različitih vrsta i mjerila s maglovitim granicama – država-gradova, kneževina, komuna, šarenila carstava itd. – na racionalizirane, nesavršeno homogenizirane nacionalne države. Kapitalistička potreba za jedinstvenim prostorom unutar kojega se mogu organizirati proizvodnja i razmjena daje povoda različitim načinima organizacije prostora – rastu mjesta i gradova povezanih prometom i komunikacijom (na istom, dominantnom jeziku), ujedinjenih zajedničkom valutom, zaštićenih vojnim postrojenjima, unutar teritorija omeđenog granicama i zaštićenog suverenom vlašću. No, vraćajući se već navedenom Braunmühličinom argumentu, prisjećamo se metodološkog načela izvedenog iz Lukácsa – primata cjeline u odnosu na pojedinačne instance. Nedovoljno je za polazište uzeti samu nacionalnu državu kao samodostatnu jedinicu čijom se agregacijom dolazi do svjetskog sustava: “Međunarodni sustav nije suma više država, naprotiv – on se sastoji od više nacionalnih država. Svjetsko tržište nije konstituirano od mnogo udruženih, koncentriranih nacionalnih ekonomija; točnije bi bilo reći kako je svjetsko tržište ustrojeno u formi u kojoj više nacionalnih ekonomija djeluje kao njegov sastavni dio.”

Teorijska osnova za ovu tvrdnju tipičan je pristup derivacije države gdje se državnu formu pokušava izvoditi iz nečega što se nalazi u općem konceptu kapitala. U ovom slučaju, to je prije svega samo svjetsko tržište koje se podrazumijeva u općem konceptu kapitala, imajući u vidu da kapital ima urođenu tendenciju prodiranja kroz nacionalne granice i preko njih. Kroz posredovanje svjetskog tržišta, lokalizirani centri proizvodnje i akumulacije oblikuju cjelinu iz koje se izdiže materijalna baza

za svjetsku državu koja bi trebala izvršiti zadaću idealnog kapitalista. Činjenica da ne postoji jedna, svjetska, već mnogo država povijesna je slučajnost; ipak, ove su države potpale pod dominaciju svjetskog kapitalističkog sustava i transformirane su u političke organizacije sposobne za uređenje svjetskog tržišta na izvjestan način. Stoga ih ne bi trebalo promatrati tek kao niz nacionalnih država koje među sobom njeguju odnos eksteriornosti. One su intrinzično povezane kroz svjetsko tržište na koje izlaze. Naime, jasno je kako će, ukoliko je na kocki ujedinjenje tržišta, biti teško objasniti perpetuiranje nacionalnih država *osim* kao kontingentnu činjenicu.

Međutim, ne postoji razlog da započnemo s izvođenjem ili deriviranjem forme kapitalističke države iz robne cirkulacije. Svakako možemo priznati metodološki primat totaliteta, no trebali bismo se prisjetiti kako je kapitalizam koji se pojavljuje u Marxovu *Kapitalu* kompleksna cjelina sastavljena od mnogih determinacija. Svaka nova determinacija, kako ističe Callinicos u knjizi *Imperialism and Political Economy (Imperijalizam i politička ekonomija)*, spojena je uz prethodnu na ovisan, ali nededuktivan način. Tako se Marx kreće od analize robne forme do borbe oko osmosatnog radnog vremena, ili od financijskog tržišta, ili od nekog drugog aspekta kapitalističkih odnosa. I dok svaka faza analize može ovisiti o prethodnim eksplikacijama, nije izravno implicirana u njima. Tržišta kapitala nisu implicitna u analizi robne forme; također, ne postoji razlog zašto bi državna forma trebala biti implicirana općom formom kapitala. S time u vidu, formu kapitalističke države moramo promatrati kao dio kompleksnog totaliteta međusobno artikuliranih elemenata od kojih svaki vrši recipročan učinak na druge, dok je ustrojstvo cjeline određeno učinkovitosti svakog pojedinog elementa. Kapitalistička je država *naddeterminirana* ustrojstvom kompleksnog totaliteta kojeg je dio.

Relativna autonomija države

Tek iz ove perspektive možemo pošteno sagledati odnos između nacionalne države i kapitalizma. Racionalna jezgra pristupa derivacije države kaže kako kapitalizam ne nameće samo novu organizaciju teritorijalnim entitetima, koji bi u protivnom u bitnome ostali isti, već da

preuzima na sebe zadaću da izmijeni njihovu materijalnost. Ovo vrijedi za sve prostorne jedinice na koje nailazimo u kapitalizmu. Castells je pokazao “urbanu teoriju” koja je predmnijevala da urbano kroz stoljeća promjene, načine proizvodnje i stadije u njihovu razvoju zadržava isti sadržaj, isto značenje. Urbani prostor označavao je nešto posve drukčije u srednjovjekovnoj Europi; mjesta i gradovi predstavljali su drugačiju prostornu organizaciju društvene podjele rada.

Služeći se Marxovom terminologijom, možemo reći kako se društvena podjela rada razlikuje od tehnike po tome što proizlazi iz društvenih funkcija vezanih uz klasu. U feudalizmu je društvena podjela rada bila uređena oko personaliziranih veza između feudalnih gospodara i seljaka ili kmetova. Glavni oblik ekstrakcije bio je izravno politički – vladajuća je klasa pod prijetnjom prisile ubirala danak – i to je stremilo proizvodnji parcelizacije političkog autoriteta kao i dezartikulacije prostora. Ruralno-urbana podjela, kolaž različitih prostora – od imanja i manjih gradova preko velikih komercijalnih centara i luka do gradova opasanih zidinama – kondenzirali su karakterističnu društvenu podjelu rada. Na selu je proizvođač bio vezan uz zemlju, radeći za plemstvo različitoga ranga, na imanjima različitih veličina, neutvrđenih međa i uz nejasna ograničenja. Gradovi su se uvelike razlikovali po veličini i funkciji: neki su bili enklave relativne tržišne slobode, osobito lučki gradovi povezani sa svjetskim tržištima; manji gradovi obično su bili međe većim feudalnim imanjima. Njihovi stanovnici nisu živjeli od zemlje, proizvođači danak, već od sitne robne proizvodnje ili različitih vrsta trgovine, zadovoljavajući potrebe luksuzne konsumpcije feudalne vladajuće klase (o ruralno-urbanoj podjeli u srednjem vijeku vidi kod Rodneyja Hiltona). Budući da je glavni oblik ideološke dominacije bio religijski, dolazilo je do preklapanja okvira sakralne i svjetovne vlasti, jer je crkva istovremeno djelovala kao posjednik, ubirač desetine i simbolički jamac jedinstva države kao tijela Kristova. Ovakva specifična artikulacija ekonomske, političke i ideološke moći također je bila osnova za neravnomjeran sustav različitih političkih jedinica, od komuna preko država-gradova do carstava. Dakle, teritorijalizacija političke moći u feudalizmu, temeljena na vezama uz gospodara i zemlju, podrazumijevala je prostore koji su naginjali tome da budu nepravilni, povratni, samorazarajući (preko veza uz gospodara i zemlju), no istovre-

meno otvoreni (kroz opsežne migracije preko sjecišta granica).

Međutim, tamo gdje je kapitalistički način proizvodnje naišao na plodno tlo, proizvođači su stekli svoju slavnu dvostruku slobodu i od gospodara (robovanja) i od zemlje (sredstva za rad); bili su uvučeni u proizvodne odnose posredovane razmjenom, prodajući svoju radnu snagu kapitalistima koji su je pribavljali kao još jedan od elemenata u proizvodnom procesu namijenjenom proizvodnji profita. Međutim, kao što Poulantzas ističe, ovdje se nije radilo o deteritorijalizaciji; takav sustav počivao je na naturalističkom prikazu u kojem se pretpostavljalo kako teritorij ima kontinuirano značenje, konotativnu vezu s “ukorijenjenošću” u konkretne zemljišne čestice. Umjesto toga, kapitalistička podjela rada podrazumijevala je drukčiji tip teritorijalizacije. Proizvodnja, cirkulacija i razmjena sada su iziskivale prostornu matricu nesavršeno homogeniziranih mjesta, dijelova prostora, svakog pažljivo ograničenog jasnim unutarnjim i vanjskim oznakama granice i vezanog uz društvenu podjelu rada – tvornice, čvorišta, opskrbe lance, trgovačke centre, terase, konurbacije, stambena postrojenja i tako dalje. Dakle, iako su kretanja novca, kapitala i rada naginjala onkraj ovih prostora, morali bi prijeći granicu kako bi to uistinu učinili. Ovakav sustav granica nužan je za organizaciju radne snage, distribuciju i pohranu dobara, komunikaciju, transport, potrošnju, stanovanje i tako dalje. Potrebna je pomoć u reguliranju već ionako anarhičnog sustava proizvodnje i svodenju njegovih disfunkcija na minimum: naprimjer, granice pomažu radništvu nametnuti opće *sjedilaštvo* (o ovome vidi kod Jamesa Scotta), što čini opskrbu radnom snagom predvidljivijom, a njezine nosioce razumljivijima.

Specifična kombinacija kooperativnih i natjecateljskih odnosa u podjeli rada također vrši utjecaj na prostornu matricu. Proizvodnja, distribucija i razmjena nužno se moraju odvijati na kooperativan način, što znači da su kapitalističke jedinice zaključane u odnos međuovisnosti. Time se stvara tendencija ka grupiranju budući da funkcionalno združeni kapitali smanjuju udaljenost jedan od drugoga: ima smisla, naprimjer, da se velika proizvodna poduzeća nastoje grupirati u industrijskim zonama, blizu veće količine radne snage i uz pristup glavnoj cesti, ili to da se trgovinska poduzeća grupiraju uzduž glavnih ulica, u pješačkim zonama i u centrima dostupnima vozačima motornih vozila, u koji-

Claudia von Braunmühl

ma može doći do potrošnje. S druge strane, ovakav kooperativni napor strukturiran je kompetitivnom akumulacijom. Neki će kapitalisti uspjeti više od drugih i s vremenom će doći do koncentracije i centralizacije kapitala koji sami po sebi privlače lance pratećih industrija, proizvođači prostora (mjesta, gradove, čak i zemlje) koji funkcioniraju kao privilegirani centri proizvodnog kapitala, a po ekstenziji i druge nerazvijene i zanemarene prostore.

Umjesto da bude izravno ugrađena u te prostore preko niza označitelja koji vezuju zemlju uz radnika i radnika uz gospodara, politička vlast u kapitalizmu od tih je prostora stekla formalnu odvojenost ili relativnu autonomiju. Dapače, dio njezine uloge bilo je pružanje pomoći u uspostavljanju nove prostorne matrice. Iako u nju stalno “intervenira”, u formalnom smislu ostaje “izvan” nje. Ovi zastrašujući navodnici nužni su budući da je jasno kako država ni u kojem smislu nema vanjski odnos sa sferama proizvodnje i razmjene. Na ovome mjestu pristup derivacije države donosi važan uvid: raskidanje s fetišiziranim konceptom države, s pravnim, ustavnim prikazom države tek kao vanjskog čuvara civilnog društva, dovodi do pristupanja državi kao društvenom odnosu aktivno uključenom u konstituciju totaliteta društvenih odnosa, dijelom tako da neke od njihovih aspekata odvaja i promatra kao “političke” umjesto “ekonomske”. Ovo je u skladu s Corriganovim i Sayerovim važnim argumentom o tome kako je “država” kao takva – fikcija, “mitizirana apstrakcija”; upravo kroz sam državni odnos stvaraju se društvene kategorije pomoću kojih joj se daje prividna legalna i institucionalna determinacija, njezina “zagubljena konkretnost”.

Ipak, unatoč svemu navedenom i unatoč prostornoj metafori koja se koristi, “ostajanje izvan” naznačava realan politički odnos u smislu *relativne autonomije* države od društvenih klasa. Kao što to Claus Offe postavlja, relativna autonomija kapitalizmu je nužna jer bi samo “potpuno harmonični ekonomski sustavi koji nisu potaknuli autodestruktivne procese socijalizacije mogli tolerirati potpunu pozitivnu subordiniranost normativno-ideoloških i političkih sustava samima sebi.” Činjenica je da kapitalistička proizvodnja nije samodostatan sistem i da sadrži inherentne krizne tendencije, kao i da je artikulirana drugim sustavima (ekološkim, biološkim itd.), što je čini inherentno nestabilnom. Potrebna joj je država kako bi omogućila prostorno-vremensku korek-

ciju. Još jedna relevantna značajka kapitalističke proizvodnje jest “izolacijski učinak” koji stvara kod društvenih klasa. Budući da se radi o sistemu kompetitivne akumulacije između više proizvođača i budući da je kapital konstitutivno razdijeljen u frakcije, kapitalistička klasa nailazi na poteškoće pri konstituiranju vlastite političke dominacije nad narodnim klasama bez države koja zbog toga ne može biti “instrument” ili “oruđe” za kapitalističku klasu kao takvu. Tako da, kada govorimo o očitom istiskivanju političkog autoriteta iz sfere organizacije prostornih matrica proizvodnje, cirkulacije i konzumacije, u konačnici ne govorimo ni o čemu drugom doli o formalnoj odvojenosti političkog od ekonomskog; država ostaje duboko uključena u procese akumulacije kapitala i artikulirana s njima, konstituirajući dijelove prostora kroz svoje škole, policiju, oružane snage, vijeća, parkirne uprave, zone slobodnog poduzetništva itd. A kroz svoje djelovanje nastoji ujediniti i homogenizirati te prostore; no kako?

U kapitalističkom načinu proizvodnje, dominantna forma ideologije više nije religiozna, već politička; u normalnim okolnostima, kapitalistička država predstavlja se kao narodna, reprezentativna država (čak i kada nije uistinu demokratska). Čini to ponajprije vezujući se uz narod, “imaginarnu zajednicu” koja obično dijeli zajednički jezik. No, kako bi predstavljala naciju kao takvu, ona mora na ideološkom nivou klase svesti na individualizirane subjekte koje potom zajednički ukalupljuje kroz državu. Dominantna ideološka forma unutar koje se ovo zbiva legalna je: zakon proizvodi “slobodnog i ravnopravnog” subjekta građanske države-nacije. Ovo je povezano uz ograđivanje “nacionalnog” prostora, koji očito ni u kojem smislu nije prirodan prostor (iako, naravno, nacionalna ekspanzivnost nužno odgovara prirodnim resursima, a prostorna matrica proizvodnje isprepletena je s njima). Kao što su dijelovi prostora na razini tvornica, birokratskih ureda ili gradova jasno omeđeni u skladu s logikom organiziranja društvene podjele rada, tako i država konstituira nacionalni prostor podižući oko njega granicu, sustav isključenosti i filtriranog pristupa (rada, dobara itd.) kojim se upravlja u ime nacije.

I ne samo to, država učinkovito upravlja sustavom *unutarnjih* granica, pri čemu one koje se smatra nenacionalnima ili antinacionalnima može pritvoriti, brutalizirati, hipereksploatirati itd. – to se može kretati u rasponu od sabirnih centara do koncentracijskih logora; od

zakona Jima Crowa koji ograničavaju kretanje do tajnih zatvora. I ovdje također nailazimo na specifičan odnos prema društvenoj podjeli rada, u onoj mjeri u kojoj se potonja konstituira pod utjecajem politike i ideologije. Kapitalizam je oduvijek pokazivao naglašenu tendenciju ka stratificiranju radne snage prema kategorijama rase, nacionalnosti, religije, spola, etniciteta itd. na način da pojača političku dominaciju kapitala nad radom i na dulji rok povećava stopu eksploatacije svih radnika. Kao što možemo vidjeti iz Roedigerovih i Eschovih prikaza “menadžmenta rase”, ne radi se o nečemu što se događa samo na razini države; s takvim se strategijama eksperimentira i one se izravno implementiraju i u proizvodnim poduzećima. No, država također razvija i strategije za kontrolu radne snage, naprimjer ograničavanjem mobilnosti nekih radnika kako bi na određenim mjestima obeshrabrila migriranje, a na drugima pojačala nesigurnost migrantskih radnika ili implementacijom materijalnih poticaja na spolno pristran način kako bi se očuvala obiteljska struktura u kojoj žene obavljaju rad kojim se reproducira radna snaga (npr. održavanje kućanstva, odgoj djece, hranjenje muških radnika itd.). Sustav unutarnjih i vanjskih granica dio je piramidalne organizacije i discipliniranja.

Time se pažnja usmjerava na ono što pravni koncept granice, kao puki arbitrarni politički rascjep koji dijeli državu od nedržave, zamagljuje: činjenicu da je granica set društvenih (ekonomskih, političkih, ideoloških) odnosa posredovanih preko države među suprotstavljenim klasama koje su njome povezane, među brojnim kapitalima situiranima unutar i onkraj nje, među nacionalnim potlačenim i dominantnim skupinama i onima onkraj nacije te među društvenim formacijama ujedinjenima odgovarajućim nacionalnim državama, bilo da se radi o imperijalističkim ili neimperijalističkim državama. Posve prirodno, prekoračenja granice također predstavljaju jedan moment u danom društvenom odnosu, bilo da se radi o tlačenju (tokovima izbjeglica), eksploataciji (radničkim migracijama), društvenim otporima ili klasnoj borbi (koja izbija na van ili prema unutra) ili imperijalizmu (invaziji, bombardiranju). Poanta koju ovdje želim naglasiti jest da najvažnija činjenica o nacionalnim državama nije ta kako ih ima mnogo, iako se to i logički moglo pretpostaviti i to je važno, već kako su društveni odnosi koji ih čine nacionalnim državama ugrađeni u njih.

Taktika prostornog otpora

Stoga, umjesto da izvodimo odgovarajuću vrstu teritorijalnosti kapitalističke države iz jednog od općih formalnih elemenata kapitalističkog načina proizvodnje, predložio sam više razina determinacije, počevši s ukupnom društvenom podjelom rada, nastavljajući s organizacijom političke vlasti specifične za kapitalizam, dominantnom formom ideološke dominacije pod kapitalizmom, vrstom odnosa među kapitalima i među različitim skupinama radnika te međusobnim učincima tih determinanti. Ne tvrdim kako sam u ovom prikazu bio iscrpan, no pristupanjem materiji na ovakav način dobiva se superiornija perspektiva različitih skalarnih i prostornih redova koji karakteriziraju svjetski kapitalistički sustav te se osobito omogućava razumijevanje zašto je ključna strateška baza na kojoj je ustrojena teritorijalna državnost – nacija i zašto će ona to vjerojatno nastaviti biti. Naravno, konkretno jedinstvo između nacije i države je praktično jedinstvo, ne ono koje se nadaje u teorijskom razumijevanju kapitalizma. Nacije nisu esencijalne za kapitalizam. Međutim, u bilo kojem kontračinjeničnom scenariju nastanka i razvoja kapitalizma, svjetski sustav bi najvjerojatnije bio sastavljen iz razjedinjenog sustava različitih prostora, u strateškom centru kojih bi se nalazilo *nešto poput* nacionalne države.

Vrijedi razmisliti o tome kako je ova hijerarhija edipalnih teritorija, ta vrlo čvrsto kontrolirana mreža društvenih prostora, od glavnog gradskog trga do zatvora zagušena simbolima i ideologijom kao što jest, važna za kapitalističku političku dominaciju. Ne tvrdim kako je kontroliranje ovoga ili onoga djelića prostora zaista najvažnija stvar za kapitalističku teritorijalnost – nipošto, ono što je centralno su društveni odnosi ugrađeni u prostor. Već sam rekao kako su ti segmentirani prostori “spremnici” za društvene odnose u kojima se nalaze kondenzirani skupovi društvenih očekivanja i odgovora. Zbog toga postoji strateška hijerarhija; neki prostori od veće su važnosti nego drugi jer su društveni odnosi koje utjelovljuju važniji od drugih za reprodukciju sustava.

Određen pristup antikapitalističkoj borbi fokusira se na zauzimanje prostorâ i stvaranje autonomnih zona koje su istovremeno prosvjedne, pedagoške i prefigurativne. To se pokušalo pokretom *Occupy*, što je pokazalo i neke od stvarnih prednosti u sve tri navedene kategorije. No, jasno je da je on dosegao svoje granice utoliko što je kapitalistička država naučila, metodom pokušaja i pogreške, kako ponovno uspostaviti kontrolu nad takvim prostorima. A u mjeri u kojoj je strategija bila povezana s dugoročnijom perspektivom oslobađanja prostora i izgradnje komunizma na staničnoj razini, komad po komad, nikada ne bi uspjela u svome naumu. Jer, ako je vrijedno polagati prava na autonomne prostore, valjalo bi se zapitati zašto su oni prostori uistinu zauzeti izvan pravih revolucionarnih situacija (a tada samo na kratki period) uvijek bili strateški zanemarivi, od marginalne važnosti za reprodukciju sustava. Odgovor je vjerojatno taj da su politički važni prostori uvijek vrlo dobro organizirani i snabdjeveni ljudstvom. S druge strane, ne bi bilo mudro okupirati strateški važne proizvodne prostore osim kada se radnici već slažu s vama, a tada bi to oni trebali činiti. U tom slučaju, preostaju nam javni i polujavni prostori te pokoja napuštena zgrada. Sasvim sigurno ne može biti govora o Pariškoj komuni, čak niti o župnoj komuni (*parish commune*). A budući da je nacionalna država privilegirana razina političke organizacije teritorija, zauzimanje vidljivog no marginalnog prostora uvijek je u najboljem slučaju kratkoročna taktika, osuđena na propast mogućnošću opsade i gašenja po kratkom postupku. Jedini razuman odgovor jest preusmjerenje fokusa na društvene odnose koji su konstituirani kroz specifičnu organizaciju prostora i pokušaj organiziranja najbolje pozicioniranih agensa kako bi se poremetilo njihovu reprodukciju.

Objavljeno na autorovom blogu *Lenin's Tomb*.

S engleskoga preveo Martin Beroš.